

Sodelovanje psihologa — izvedenca v kazenskem postopku

Vinko Skalar, psiholog, inštitut za kriminologijo v Ljubljani

Psihologija se je začela v kazenskem pravu izraziteje uveljavljati šele po drugi svetovni vojni, čeprav so klasiki na tem torišču, npr. H. Gross, R. Grassberger, E. Altavilla in drugi, zavorali ledino že v prvi polovici stoletja. Psihologija kot mlada znanost se je namreč ravno po drugi svetovni vojni izredno hitro razvila. Številna odkritja v mladinski psihologiji, psihologiji osebnosti, psihologiji abnormnih pojavov, eksperimentalni psihologiji itd. so postala zanimiva za različna področja človekovega delovanja, med drugimi tudi za kazensko pravo. Po drugi strani so po drugi svetovni vojni znova oživele misli o demokraciji, družbeni enakosti in humanosti; v razvitejšem delu sveta so se v kazenskem pravu in penologiji uveljavljale že zadnjih 100 let, vendar je bil njihov razvoj in uveljavljanje z nacizmom in svetovno vojno (ne prvič) grobo pretrgan. Z oživljanjem teh misli po drugi svetovni vojni je bil v kazenskem pravu dan nov impulz ideji individualizacije, idejam o prevzgoji in obravnavanju kriminalnih oseb, humanizaciji kazenskega postopka in izvrševanja kazni itd. S tem pa so bile dane možnosti, da se v kazensko pravo bolj vklopijo stroke in znanosti, ki lahko dajejo vpogled v posameznika — storilca in v dinamiko medčloveških razmerij na posebnem in zelo občutljivem družbenem torišču: psihiatrija, posebne veje pedagogike, sociologija, mentalna higiena, psihoterapija in psihologija.

Omejili se bomo na psihologijo oziroma na vprašanja, ki so se postavila pri uveljavljanju te stroke v kazenskem pravu pri nas po drugi svetovni vojni.

1. Zakonske možnosti in praksa

V našem KZ in ZKP ima psihologija dokaj skromno mesto. Eksplicitno je psihologija oziroma vloga psihologa omejena le v 4. odstavku

¹ Čl. 432, ZKP, 1. odst.: V pripravljalnem postopku proti mladoletniku je treba poleg dejstev, ki se nanašajo na kazniva dejanja zlasti ugotoviti mladoletnikovo starost in okoliščine, ki so potrebne za presojo njegove duševne razvitosti ter proučiti okolje in razmere, v katerih mladoletnik živi ter druge okoliščine, ki se tičejo njegove osebnosti.

3. odst.: Zbiranje posameznih podatkov o mladoletnikovi osebnosti se lahko prepusti tudi določenemu uslužbencu skrbstvenega organa.

4. odst.: Kadar je za ugotovitev mladoletnikovega zdravstvenega stanja, njegove duševne razvitosti psihičnih lastnosti ali nagnjenj potrebno, da ga pregledajo izvedenci, se določijo za tak pregled zdravniki, psihologi ali pedagogi.

² Čl. 70 KZ, 1. odst.: Pri izbiri vzgojnega ukrepa upošteva sodišče mladoletnikovo starost, njegovo

432. čl. ZKP¹, in sicer v zvezi s postopkom zoper mladoletnike (glej 4. odst. 432 ZKP). Implicitno je ta vloga določena v 70. čl. KZ,² 79. čl. KZ,³ 160 čl. ZKP⁴ in pa v 414. čl. ZKP⁵. Z maddrobnejšo razčlenbo kazenskega zakonika in zakona o kazenskem postopku bi odkrili še druge možnosti za psihologov prispevek, nakazane implicitno (npr. 7. čl. KZ ali 38. čl. KZ), vendar bi bila to najmanj enostranska in subjektivno obarvana razlaga danih zakonskih formulacij.

Sodna praksa po drugi svetovni vojni je bolj ali manj odsevala skromne možnosti, ki jih daje ZKP in KZ vlogi psihologa v kazenskem postopku. Psiholog se je kot izvedenec uveljavil zlasti pri obravnavah zoper mladoletnike, in sicer predvsem v mestnih središčih; tu so sodniki za mladoletnike obravnavali večje število mladoletnih prestopnikov.

Senati za mladoletnike so za izvedenca psihologa izbrali določenega strokovnjaka, pogosteje pa so za izvedenstvo izbrali (zlasti v zadnjih letih) ustanove, npr. vzgojno posvetovalnico, psihiatrični dispanzer, prehodni mladinski dom, zavod za socialno delo pri občinski skupščini, svetovalno službo na šoli ipd. Če je senat za mladoletnike za izdelavo izvedeniškega mnenja imenoval ustanovo, si je zagotovil kompleksnejše mnenje (mnenje strokovne skupine), kot pa če je bil za izvedenca določen posamezen strokovnjak psiholog. V zadnjih 15 letih opažamo v zvezi s sodelovanjem psihologa (in tudi drugih strokovnjakov — izvedencev) z mladinskimi sodišči napredek: od posamičnih, bolj ali manj naključnih stikov do bolj sistematičnega sodelovanja.

Nobenega napredka oziroma nobene večje sistematičnosti glede sodelovanja psihologa s sodišči nismo zasledili pri obravnavanju odraslih

duševno razvitost, njegove psihične lastnosti, njegova nagnjenja in nagibe.

³ Čl. 79. KZ, 1. odst.: Vzgojna ukrepa strožjega nadzorstva skrbstvenega organa in oddaje v vzgojni poboljševalni dom se smeta izjemno izreči tudi polnoletnemu storilcu kaznivega dejanja, ki ob sojenju še ni star 21 let in je njegova duševna razvitost enaka razvitosti mladoletnika.

⁴ Čl. 160 ZKP, 1. odst.: Preiskovalni sodnik konča preiskavo, ko spozna da je stanje stvari v preiskavi zadosti razjasnjeno, da se lahko vloži obtožnica. Pred tem pa si preskrbi potrebne podatke o obdolženčevi osebnosti.

⁵ Čl. 414 ZKP, 2. odst.: Čl. 416 do 418, 420 do 422 in 434 zakonika se uporabljajo v postopku proti mlajšemu polnoletnemu (čl. 79 KZ), če se do začetka glavne obravnave ugotovi, da je njegova duševna razvitost enaka razvitosti mladostnika in če takrat še ni star 21 let.

storilcev kaznivih dejanj. Do sodelovanja je prihajalo občasno, večinoma iz naslednjih pobud:

— na pobudo posameznih sodnikov, ki so želeli strokovno mnenje izvedenca psihologa zaradi osebnega zanimanja do tega vira podatkov — do vpogleda v obdolženčevo osebnost;

— v izjemnih primerih, npr. kdaj se sodnik ali zagovornik nista strinjala s psihiatričnim mnenjem sta želela še mnenje psihologa, ali v primerih, ko zadeva ni bila pojasnjena, čeprav so podali mnenje drugi izvedenci, in se je sodišče spomnilo še na eno odprto možnost, na psihologa;

— v primerih, ko je bilo treba preveriti verodostojnost izpovedi otrok in mladoletnikov, ki so nastopili kot pričë;

— v primerih, ko je psiholog nastopil skupaj s psihiatrom na psihiatrovo pobudo;

— psihologi so sodelovali tudi v pripravljalnem postopku pri poizvedbah, in sicer na pobudo organov za notranje zadeve. Delovanje psihologa pri tem je bilo pri obravnavanju odraslih storilcev kaznivih dejanj najbolj sistematično in ima najdaljšo tradicijo. Izvira iz delovanja psihološko-medicinskega centra pri tedanjem DSNZ SRS (sedanji RSNZ SRS), ki je od leta 1956 do 1965 poleg drugih dejavnosti sodeloval tudi v kriminalistiki. Vloga psihologa je bila dvojna: 1. s pomočjo projektivnih psiholoških tehnik in poligrafije je pomagal kriminalistom pri zbiranju novih dejstev v pripravljalnem postopku; 2. z razčlenbo osebnosti obdolženca je zbiral podatke, ki so bili v pomoč kriminalistom, preiskovalnemu sodniku in kasneje tudi udeležencem glavne obravnave. S tem je bilo psihološko izvedensko mnenje podano v pripravljalnem postopku.

S prenehanjem medicinsko-psihološkega centra pri RSNZ SRS je bilo sodelovanje psihologa večinoma omejeno (z vmesnimi prekinitvami) na pomoč kriminalistični službi pri zbiranju novih podatkov oziroma pri poizvedbah. Danes ima UJV Ljubljana poligrafski laboratorij, ki ga vodi psiholog.⁶

Če bi skušali oceniti prakso glede sodelovanja psihologov s sodišči, bi lahko dejali, da je praksa presegla možnosti, ki jih nakazuje KZ in ZKP, po drugi strani pa se še zdaleč ni približala priporočilom resolucije IV. posvetovanja jugoslovskega združenja za kazensko pravo in kriminologijo v Sarajevu 26. in 27. 10. 1964.⁷

⁶ Smrekar Emil: (3)

⁷ Kobe P. (2) s. 166—167.

Prva točka priporočil se glasi: »Vsestransko proučitev osebnosti storilca kaznivega dejanja ob sodelovanju strokovnjakov — psihiatra, psihologa, socialnega delavca, pedagoga itd. — bi bilo treba opraviti, kadar je le mogoče, to je v primerih, ko se takšno proučevanje pokaže za potrebno in koristno glede na posebne okoliščine kaznivega dejanja in storilca, zlasti pa, če so storilci kaznivega dejanja mladoletniki, mlajši polnoletniki in povratniki.«

2. Zadeve, ki otežujejo sodelovanje psihologa v kazenskem pravu

Skromna vloga, ki jo daje KZ in ZKP psihologu v kazenskem pravu pa tudi skromna bilanca glede sodelovanja psihologov s sodišči v preteklosti, kljub drugačnim načelnim hotenjem teoretikov in praktikov, je posledica številnih težav in ovir. Nekatere so načelne narave, druge pa so nastajale v praksi in so izraz začetniških težav in nesporazumov med dvema strokama.

Poudarili smo že, da je psihologija mlada znanost, in da se v našem družbenem prostoru še ni mogla polno uveljaviti. To je vzrok za večjo zadržanost, pomisleke in odpore tudi pri njenem uveljavljanju na posebnem področju, v kazenskem pravu. Odpori in odkriti pomisleki dobivajo konkretno vsebino ob dejanskih vprašanjih med strokama. Pogledimo si nekatere izmed njih:

— v kazenskem pravu se je že uveljavil izvedenec-psihiater. Njegova vloga je dokaj jasna in nedvoumna, v kazenskem pravu zakoreninjena in povezana s tradicijo. Za nekoliko bolj površnega opazovalca sta si vlogi psihologa in vloga psihiatra zelo podobni, veliko jih ne ve kakšne naj bi bile razlike med njunima strokama. Čemu torej vpeljevati novega izvedenca-psihologa, če odgovore, ki zanimajo sodišče lahko daje psihiater?

— V psihologiji se je uveljavila posebna terminologija, pri nas manj znana in še ne udomačena. Ta terminologija se nanaša na posebne pojmovne obrazce in miselne vzorce, ki so tuji miselnim vzorcem, načinom razmišljanja in lotevanju pravnika pri obdolžencu ali priči. Tako se dogaja, da pravnik in psiholog govorita in razmišljata drug mimo drugega, ne da bi se razumela, ne da bi bili njuni prispevki medsebojno uporabni, čeprav govorita oba o isti zadevi oziroma o isti osebi. Niti pravnik niti psiholog se

doslej niso dovolj potrudili, da bi našli skupen jezik.

— V zvezi s psihologovo vlogo v kazenskem pravu se pri pravnikih večkrat govori tudi o pomislekih in odporih etične narave. Vprašanje odpirajo bolj teoretiki kot praktiki: psiholog vdira in posega v človekov intimni svet in ga razgrinja pred sodiščem (in pred javnostjo); uporablja metode in tehnike, pri katerih je kontrola osebe nad svojimi odgovori zmanjšana ali povsem odpravljena (projektivne tehnike, poligrafija); psiholog sodeluje v različnih stopnjah kazenskega postopka. Sodelovanje v nekaterih stopnjah je samo po sebi dvomljivo (v preiskavi), poleg tega je vloga psihologa v raznih stopnjah kazenskega postopka različna in se vloge medsebojno izključujejo.

Glede na številne medsebojne nesporazume, slabo informiranost (psihologa v pravu in pravnikarja v psihologiji) in vprašanja, ki smo jih nakazali, se dogaja dvoje: ali pravniki sodelovanje s psihologi odklanjajo ali pa imajo v zvezi s sodelovanjem prevelika ali napačna pričakovanja, kar nujno pripelje do novih razočaranj in novih odporov.

Vendar bi kazalo začetne težave sodelovanja med pravniki in psihologi čimprej premostiti in najti skupen jezik, v prid obravnavanim osebam v kazenskem postopku, humanosti postopka, individualizaciji in ideji o resocializaciji in rehabilitaciji storilcev kaznivih dejanj.

V kazenskem postopku se odloča o človeških usodah. Zato naj bi bili udeleženci oziroma akterji kazenskega postopka med drugim seznanjeni tudi s spoznanji o človeku — o obdolžencih, o priča in o samem sebi, da bi se laže izognili napačnim postavitkam, predsodkom, čustveno obarvanim stališčem in sklepom itd. Vemo, da je kazenski postopek izjemno obremenilen položaj za vse udeležence in pri njih lahko pričakujemo stališča, vedenje in odločitve, ki jih izjemni položaj povzroča. Psihologija je ravno v zvezi s temi vprašanji obetavna in pomaga pri pojasnjevanju in vpogledu v duševne dinamizme, ki se jih ne zavedamo, vendar pomembno prispevajo k našemu ravnanju. Z vpogledom v zakonitosti človekovega duševnega življenja se tudi laže izognemo izkrivljenim, popreproščenim in lažno prirejenim psihološkim resnicam, ki izhajajo deloma iz ljudske modrosti, deloma pa iz žurnalistično prirejene, senzacionalistične »uporabne psihologije«, npr. o psihičnih karakteristikah, ki

da jih je mogoče razbrati iz obraza ali iz telesnih posebnosti, ali o usodnih vplivih dednosti itd.

Dosežki znanosti (tudi psihologije) so dandanes dostopni vsakomur. Težko bi se bilo ob tem nekaterim spoznanjem odpovedati in se sklicevati na tradicijo ali na zdrav razum. Tako bi se zavestno odpovedovali napredku, nujno pa bi s tem povzročili tudi diferenciacijo v kakovosti dela praktikov. Sodnik, ki bi se samoiniciativno psihološko izobrazil, bi namreč imel pred kolegi prednost, ki takega znanja in podatkov ne bi imeli. Tako ima tudi sodnik z veliko prakse prednost pred začetnikom. Z doslednejšim in bolj sistematičnim pritegovanjem psihologa izvedenca v kazenski postopek, bi vsaj deloma odpravili že tako neenake delovne možnosti praktikov.

3. Posebni prispevek in vloga psihologa v kazenskem postopku

Kot smo že poudarili, praktiki, udeleženci sodne obravnave, pogosto ne ločujejo med vlogo psihiatra in vlogo psihologa. Vendar obstajajo med tema strokama in vlogami, ki izhajajo iz njiju pa tudi iz določil KZ in ZKP, bistvene razlike. Psihiatrova vloga v kazenskem postopku je vsebovana v 6. čl. KZ. Nanaša se večinoma na vprašanje prištevnosti pri duševno bolnih, duševno motenih in duševno defektnih storilcih kaznivih dejanj.

Ta, lahko bi dejali klasična vloga psihiatra pa v novejšem času ni več tako togo vezana na dane okvire. Z novimi tokovi v psihiatriji, zlasti s socialno in psihološko naravnanoostjo, tudi psihiatrija širi svoje delovno torišče, s tem pa postaja njena vloga tudi v kazenskem pravu širša in resnično v marsičem posega v psihologovo območje.

Ko se je v zadnjih 15 letih pri nas uveljavila klinična psihologija in ko so psihologi začeli dobivati službe tudi v psihiatričnih bolnišnicah in dispanzerjih, so psihiatri začeli upoštevati pri svojih diagnozah tudi psihološke ugotovitve. Ta praksa se je prenesla tudi na sodišča: psihiater izvedenec povelja k sodelovanju psihologa, da bi s psihološkimi testi objektiviziral svoje ugotovitve. Na ta moment smo posebej opozorili, ker se je med sodniki že uveljavilo stališče, da je vloga psihologa omejena predvsem na njegovo sodelovanje s psihiatrom. Tako pojmovanje je ozko in ne upošteva posebnih možnosti, ki jih psihologija vnaša v kazensko pravo.

Psihologovo torišče je široko, lahko se nanaša na vse udeležence sodne obravnave, zlasti pa na obdolžence in na priče v vseh fazah kazenskega postopka, ne glede na njihovo normalnost oziroma patološko osebnostno podobo. Psiholog bo skušal sodišču pojasniti motive, ki so posameznika pripeljali na stranpota, in druge osebnostne plati, ki lahko pomagajo k pojasnitvi posameznikovega odklonskega vedenja. Sodišču bo lahko pojasnil tudi posameznikove reakcije v konkretnem obremenjujočem položaju in pa duševne dinamizme pri posamezniku v medsebojnih razmerjih vseh udeležencev kazenskega postopka.

Možnosti za pritegnitev psihologa so številne in kompleksne, kompleksna je tudi uporabna vrednost njegovih ugotovitev, vendar imamo za večino psihologovih posegov eno samo formulo: **osebna analiza**. Tak nadrejen pojem večinoma ustreza, vendar bi ga želeli vsebinsko natančneje določiti. Predvsem pa je treba osebnostno analizo ločiti od še nekaterih drugih opravil, ki jih navadno tudi uvrščamo v psihologovo območje. Mislimo predvsem na psihologovo vlogo pri zbiranju novih dejstev v preiskovalnem postopku.

V preiskovalnem postopku lahko psiholog nastopa kot preiskovalec oziroma kot strokovnjak, ki s pomočjo posebnih psiholoških metod in tehnik zbira nova dejstva o kaznivem dejanju in jih daje na voljo preiskovalcu — kriminalistu. V tem primeru je vloga psihologa ista z vlogo preiskovalca. Glede te dejavnosti smo lahko v jugoslovanski literaturi v preteklih 15 letih spremljali ostro polemiko. Nekateri pravni teoretiki so to dejavnost ostro obsodili, drugi so jo dopuščali ali celo zagovarjali. Pri teh razpravah ni šlo toliko za vlogo psihologa na posebnem torišču, temveč bolj za uporabo psiholoških metod in tehnik pri zbiranju novih dejstev. Ni namreč nujno, da bi psihološke tehnike, npr. poligraf ali proste asociacije ali posamične projektivne tehnike, uporabljal psiholog, prav tako bi jih lahko uporabljal psihološko izobražen oziroma posebej usposobljen kriminalist.

Tu ne želimo vstopati v polemiko za ali proti. Polemika se bo nadaljevala in tako kot doslej bodo praktiki bolj naklonjeni uporabi psiholoških metod in tehnik v preiskavi, teoretiki, pa bodo še naprej temu bolj nasprotovali. Želeli pa bi poudariti, da se vloga preiskovalca kriminalista in vloga psihologa, kot se je uveljavila pri nas in drugod po svetu, izključujeta. Vlogo psihologa namreč podobno kot vlogo zdravstve-

nega delavca povezujemo z osebo, ki pomaga v stiski, ne pa z nekom, ki stisko pri ljudeh povečuje. V vlogi preiskovalca se psiholog odtujaše svojemu poslanstvu, čeprav je kazensko pravo občutljivo torišče, kjer je zelo težko objektivno določiti, kdaj koristimo, komu koristimo in kako koristimo. Dvomi so podobni kot pri vprašanih vloge zdravstvenega delavca izvedenca v kazenskem pravu.

V pripravljalnem postopku lahko psiholog nastopa tudi kot izvedenec: proučuje osebnost ali posamezne plati osebnosti pri posamezniku, ki bi lahko koristile preiskovalcem oziroma kriminalistom, preiskovalnemu sodniku, kasneje vsem udeležencem glavne obravnave in tudi osebju kazenskega zavoda, kamor bo obdolženec morda odšel na prestajanje kazni.

Proučevanje osebnosti obdolženca (ali priče) vrednotimo povsem drugače kot uporabo psiholoških metod in tehnik za odkrivanje in za zbiranje novih dejstev, ne glede na to, ali je bila razčlemba opravljena v pripravljalnem postopku ali na glavni obravnavi. **Osebnostna analiza oziroma analiza posameznih osebnostnih plati je poseben psihologov prispevek kazenskemu pravu.** Ima različno uporabno vrednost:

— da se lahko preveri oziroma preskusi verodostojnost izpovedi obdolženca ali prič,

— da se pojasni in pravilno razloži nenavadno aktualno vedenje pri obdolžencu ali pri pričah; da se ugotovi, ali gre v danem primeru za simulacijo, disimulacijo ali agravacijo, ali pa je nenavadno vedenje posledica stresnega stanja; sodišče obdolženca včasih etiketira kot begosumnega in napadalnega, čeprav je bilo tako vedenje predvsem posledica izjemnih duševnih pritiskov v preiskavi in na glavni obravnavi,

— da se pojasni obdolženčevo vedenje v času storitve kaznivega dejanja, da ne bi posameznih nenavadnih vedenjskih manifestacij vrednotili enostransko in nestrokovno;

— da bi pojasnili osebnostne sestavine, ki so obdolženca pripeljale v nasprotje z družbenimi normami;

— da se ugotovijo obdolženčeve osebnostne sestavine, da bi lahko vsi, ki prihajajo z njim v stik, z njim ustrezno komunicirali in obdržali kar najboljši stik, da ne bi obdolženca ali priče z neustreznim lotevanjem in ravnanjem potisnili v obrambni položaj in si s tem onemogočili sodelovanje z njim, obdolženca pa s tem potisnili v osebno stisko, ki bi ga lahko pripeljala do regresivnih in destruktivnih reakcij; stopnjevanje

osebne stiske ni nujno neprijetno le trenutno, temveč ima pri prizadetem lahko tudi trajnejše posledice;

— da se vsi, ki so v kazenskem postopku po uradni dolžnosti v stiku z obdolžencem, seznanijo z njegovo celotno osebnostno podobo, da njegovih dejanj ne bi vrednotili enostransko in da ne bi imeli zaradi pomanjkljivih in enostranskih podatkov čustvenih odporov in predsodkov do njega.

Poudarjamo, da bi morala biti opravljena osebnostna analiza že v pripravljalnem postopku in ne šele na glavni obravnavi. V tej zvezi soglašamo z J. B. Herzogom: »Če je dobro poznanje prestopnika tako pomembno, potem postane absurdno še vztrajati na starem pravilu, ki preiskavo odločno deli od obravnave«⁸ Takemu stališču teoretiki pri nas niso naklonjeni. Vendar menimo, da bi ga bilo mogoče podpreti s številnimi utemeljitvami.

Po našem mnenju med osebnostno analizo, ki je opravljena v preiskovalnem postopku, in osebnostno analizo na glavni obravnavi ni nobenega razločka. Ugotovitve oziroma njihova večja ali manjša verodostojnost, veljavnost in objektivnost, niso odvisni od takega ali drugačnega položaja, čeprav se vsakokratni konkretni položaj v njih kaže. Dalje menimo, da je mogoče ugotovitve osebnostnih preiskav uporabiti ali v prid ali v škodo obdolženca (iz njegovega zornega kota), ne glede na to, v kateri stopnji postopka so bile opravljene, prav do izreka sodbe. Vendar pa je mogoče s čim prej opravljenimi osebnostnimi analizami pridobiti nekatere koristi. Če naj bi osebnostna analiza sodniku pomagala, da bi imel do obdolženca (ali do prič) primeren odnos, če naj bi mu pomagala premagati čustvene odpore in zmanjšati predsodke do obdolžencev, potem se vprašujemo, zakaj ne bi imela enakih možnosti preiskovalec in kriminalist in preiskovalni sodnik? Zakaj naj bi tisti, ki prihajajo v stik z obdolženci v preiskovalnem postopku, delali taktične napake, ki bi obravnavane osebe potiskale v obrambni položaj in v njih ustvarjale odpore; ne le do njih temveč še do vseh udeležencev sodne obravnave in tudi do kazenskih delavcev. Če naj osebnostna analiza pripomore k boljšemu razumevanju in ustreznijšemu vrednotenju obravnavanih oseb, k humanejšemu ravnanju in ustreznjši izbiri kazni, potem res ni razloga, zakaj bi zapirali možnost, da se osebnostna analiza opravi že v preiskovalnem po-

stopku. Tako bi se bilo mogoče izogniti številnim napakam pri delu z ljudmi, izgnili pa bi se lahko tudi podaljševanju glavne obravnave in s tem mučnemu, za obdolženca duševno obremenjujočemu položaju.

Opravljena psihološka ekspertiza že v pripravljalnem postopku ima še eno razsežnost. Psiholog ima namreč lahko v stiku z obdolžencem tudi mentalno higiensko in psihoterapevtsko vlogo. Preiskava je navadno za obdolženca najbolj mučna in duševno obremenjujoča in psiholog (lahko tudi zdravnik splošne prakse ali psihiater) je edini, ki ga zanima še kaj drugega kot kaznivo dejanje. Bolj se zanima za obdolženčevo preteklo življenje in njegove sedanje stiske, za osebne, telesne, duševne in socialne težave. To pa obdolžencu pomaga pri razbremenjevanju napeitosti, lahko mu pomeni oporo v osebnih stiskah in v konfliktnih stanjih, pomaga pa mu lahko tudi pri uvidu v lastno stanje. To mu najbolj pomaga v izjemno obremenjenem položaju v preiskavi, posredno pa pomaga tudi k boljšemu sporazumevanju z vsemi tistimi, ki bodo še prišli z njim v stik po uradni dolžnosti, v okviru celotnega kazenskega postopka.

V zvezi z osebnostno analizo bi želeli opozoriti še na vprašanje, ki je navidezno v nasprotju s trditvijo, da je vseeno, v kateri stopnji kazenskega postopka je bila opravljena osebnostna analiza. Ni namreč vseeno, kateri udeleženec kazenskega postopka določi oziroma predlaga osebnostno preiskavo: kriminalist, preiskovalni sodnik, javni tožilec, obtoženčev zagovornik ali predsednik senata na glavni obravnavi. Pri vsakem izmed omenjenih udeležencev, moramo domnevati drugačna hotenja, vsak bo v utemeljitvi svojega predloga izrazil drugačno pričakovanje. Drugačno pričakovanje, poudarja tudi druge plati osebnosti, lahko vplivajo tudi na smer in kakovost izvedenskega mnenja. Sicer pa je to vprašanje na glavni obravnavi prav tako žgoče, četudi bi se zaradi njega odločili zoper osebnostno analizo v pripravljalnem postopku. Zadeva bolj izvedenca psihologa, kot pa tistega, ki osebnostno analizo predlaga. Osveščenost vprašanja je spodbuda za iskanje rešitev, da se težava odpravi ali vsaj zmanjša.

In še druga stran iste dileme, ki pa zadeva bolj pravnike, udeležene v kazenskem postopku. Mislimo na različno subjektivno razlago določene mnenja oziroma določene osebnostne analize. Različne vloge pravnikov v kazenskem postopku določajo njihova različna pričakovanja in

⁸ Cit. po Bavconu: (1)

različna stališča, s tem pa postaja tudi njihovo sprejemanje določenih dejstev selektivno. Tako bo zagovornik našel v psihološkem mnenju številna dejstva, ki bi bila lahko obdolžencu v prid. Tožilec bo ta dejstva bolj zanemaril in podčrtal predvsem tiste prvine v ekspertizi, ki bodo skladne z njegovo hipotezo. Tako se lahko isto mnenje uporablja za različne namene, zlasti še, če posamezne prvine mnenja iztrgamo iz celotnega psihološkega mnenja in jih vstavljamo v drugačne sestave.

Preden končamo razmišljanje o posebnem psihologovem prispevku v kazenskem procesu, bi želeli izločiti še eno stran, ki presega okvire osebnostne analize. V mislih imamo socialno-psihološko analizo kompleksnega položaja, ki ga sestavljajo obdolženec, priče, vse osebe, ki so po uradni dolžnosti pritegnjene v proces, in pa javnost. Vse te sestavine (vse osebe) so v vsakem konkretnem primeru v posebnem medsebojnem razmerju in določajo stališča, vedenje in tudi odločitve vsakega posameznika, ki je vklopljen v to socialno-psihološko polje. Predvsem je tu pomembno, kako dinamične silnice med ljudmi, ki so tako ali drugače udeleženi, katerih se večinoma ne zavedamo, vplivajo na akterje sodne obravnave: na tožilca, zagovornika in sodnika. Socialno-psihološka analiza bi lahko pomagala pri uvidu v skrite silnice in v skupinske dinamične mehanizme ter s tem k bolj osveščnemu ravnanju posameznikov.

4. Razlogi zoper širše pritegovanje psihologa izvedenca v kazenski postopek

Ne glede na posebni psihologov prispevek v kazenskem postopku in ne glede na prednosti, ki jih imajo lahko udeleženci v raznih stopnjah kazenskega postopka od osebnostne analize, imamo nekatere tehtne pomisleke zoper širše, bolj ekspanzivno vstopanje psihologa v kazenski postopek. Tu ne mislimo na nezadostne kadrovske in tudi denarne možnosti, ki širše vstopanje že a priori onemogočajo, temveč so naši pomisleki predvsem etične narave.

Psihološko izvedenstvo lahko obdolženca osebnostno dezintegrira in socialno zaznamuje.

Poseganje v človekov intimni svet brez njegove izrecne želje (ker bi se želel zaupati, se pogovoriti, se razbremeniti itd.) je samo po sebi dvomljivo. To je nasilno vdiranje v človekovo

notranjost, v njegove skrivnosti, v njegovo večsikh krhko ravnotežje in samopercepcijo.

Še bolj kot vdiranje v obdolženčev intimni svet, kar pomeni kršenje njegove osebne svobode in poseganje v njegovo osebno integriteto, pa je dvomljivo razgrinjanje obdolženčeve osebnosti njemu samemu, sodišču in posredno javnosti.

Razgrinjanje osebnosti samemu obdolžencu brez njegove privolitve njegovega aktivnega sodelovanja, kot je to pri psihoterapiji, pomeni lahko začasno ali celo trajnejšo osebnostno dezintegracijo. Obdolženec, ki mu tako ponudimo zrcalo o lastni podobi, se lahko zgrozi nad seboj kot kdo, ki je prvič prebral učbenik psihiatrije in ugotavlja, da ima prav vse duševne bolezni. Podirajo se mu slepila in dojemanja lastne vrednosti; sliši za duševne motnje, ki so določile njegovo vedenje; verjetno ga bodo določale tudi v prihodnje. Podoba o samem sebi ga pelje v razočaranje in obup ali pa ustvarja v njem odpore in sovražno razmerje do ljudi, zlasti do vseh tistih, s katerimi prihaja v stik v kazenskem postopku.

Vprašanje se še zaostri, če pomislimo, da mora izvedenec navadno podati analizo pred sodiščem, največkrat v navzočnosti javnosti. Kot da bi pred javnostjo razkazovali invalida in bi posebej opozarjali na vsako njegovo hibo in zgodovino njenega nastanka.

Razgrinjanje obdolženčeve osebnosti pred javnostjo največkrat pelje tudi v absurdno situacijo: povsem normalne duševne in vedenjske variacije (ki so lahko kot določilnice obdolženčevega vedenja za sodišče pomembne) se vrednotijo kot izjemne in bolezenske. Udeleženci, za katere bi lahko pri vsakem posebej odkrili podobna odstopanja, so začudeni nad odstopanji, ki so bila ugotovljena pri obdolžencu.

Psihološko izvedenstvo oziroma osebnostna analiza je lahko za sodišče in za udeležence kazenskega postopka zelo pomembna in pomeni razumeti in pravilno vrednotiti obdolženčovo preteklo in sedanje vedenje ter pomaga pri ustreznejši izbiri kazni a včasih je lahko bolj škodljiva kot koristna.

Posamezne škodljive posledice bi lahko zmanjšali, povsem odpravili jih po našem mnenju ni mogoče: s tem, da bi pri psihološki analizi izločili javnost; s tem da prizadeti pri psihološki analizi ne bi bil navzoč, s tem, da bi psiholog podal le tiste prvine osebnostne podobe, ki so sodišču nujno potrebne; s tem da bi bila pri psihologu bolj poudarjena njegova mentalno-higien-

ska vloga in manj vloga izvedenca, ki zbira podatke za sodišča. Vprašanje ostaja odprto, nedorečno.

V zvezi s psihološko analizo oziroma v zvezi z osebnostno analizo nastopa še ena etična težava: psihološka ekspertiza lahko vpliva na izrek sodbe in s tem je psiholog s svojim mnenjem soodgovoren za vrsto in za dolžino kazni, s tem pa tudi za posledice izrečene kazni.

Če bi bila kazen identična z obravnavanjem, ki bi bilo za osebnostno in za družbeno rehabilitacijo obsojenca najustreznejše, ter bi psiholog s svojim mnenjem lahko vplival na izbiro takega ukrepa, vprašanja ne bi bilo. Postavlja pa se, ker dandanes izrečena kazen ni identična z obravnavanjem in s prizadevanji za resocializacijo obsojenih oseb. Nekoliko drugače je pri mladoletnikih, vendar tudi tu ideja obravnavanja ni dosledno v celoti uresničena.

Psiholog ima v kazenskem procesu pri delu z obdolženimi osebami tri vloge: vlogo človeka do sočloveka, vlogo državljana, ki je odgovoren družbi, ki varuje in brani svoje interese in vrednosti, ter vlogo strokovnjaka, kateremu določajo okvirje delovanja strokovna načela in načela stanovske etike. Te vloge si največkrat nasprotujejo. Morda bomo v prihodnje našli med njimi več soglasja.

UPORABLJENA LITERATURA

1. Bavcon, L.: Kriminalna politika in njene tendence v socialistični družbi. Cankarjeva založba, Ljubljana, 1958.
2. Kobe, P.: IV. posvetovanje jugoslovanskega združenja za kazensko pravo in kriminologijo. Revija za kriminalistiko in kriminologijo, Ljubljana 1964 4, s. 166—167.
3. Smrekar, E.: O uporabi poligrafa v naši praksi. Varnost, Ljubljana 1972/7—12, s. 330—334.

UDC 343.148:159.9

Collaboration of Psychologist — Expert Within Criminal Process

Skalar, Vinko, graduate of Psychology, Institute of Criminology Ljubljana

Psychology has asserted itself within criminal proceedings relatively late — in Yugoslavia within the last 15 years, and its progress was more intensive and more systematic with juveniles than it was with adults.

The psychologist's specific contribution within criminal proceedings is the analysis of personality or analysis of some personality aspects which both have a multidimensional value for those participating in criminal proceedings. The author pleads for analysis of personality to be carried out during the pre-trial proceedings. This could benefit the parti-

cipants in the proceedings, the defendants, as well as the quality of criminal policy, i. e. to rehabilitate and resocialise the convicts.

In spite of the applicative value the psychologist's expert report, the author is cautious introducing it on a large scale. It is not only a question of funds and personnel available, he warns: above all, the psychologist's report could have a stigmatizing effect on the defendant. Besides, such a report could influence the kind and length of penalty to be imposed.